

Қазақстандық әйелдердің саяси амбициялары Индексі/ Индекс политических амбиций женщин в Казахстане

5 адамнан тұратын зерттеу тобы – А. М. Мусина, М. М. Нұрғалиева, Е. А. Беркутова, М. Е. Өмірзақов, А. Ө. Мамажанова Қоғамдық саясат институты (QSI) базасында сандық әдіснама негізінде әлеуметтанулық зерттеу жүргізді және "Қазақстандық әйелдердің саяси амбицияларының индексі" есептелді. Әлеуметтанулық зерттеу 2024 жылғы ақпанда 17 облыста және 3 қалада (Астана, Алматы, Шымкент) ұлттық репрезентативті іріктеме бойынша (2000 респондент) жүргізілді. Әрі қарай мәтінде зерттеу әдістемесі келтірілген.

Алынған нәтижелер негізінде Қазақстандағы әйелдердің саяси амбицияларының индексі (индекс) әзірленді және ғылым туындысына авторлық құқық алуға ұсынылды.

Әдістеменің сипаттамасы

Қазақстан өмірдің барлық салаларында тең гендерлік құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың кешенді жүйесін дәйекті түрде құра отырып, гендерлік саясатты іске асыруда белгілі бір прогреске қол жеткізді.

Соңғы жылдары әйелдерге тыйым салынған кәсіптердің тізімін жою, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жазаны күшейту, Мәжіліс пен мәслихаттарға депутаттардың мандаттарын бөлу кезінде сайлау квоталарын енгізу сияқты бірқатар шаралар қолға алынды.

Мұның бәрі елдің гендерлік теңдік жағдайы туралы рейтингтердегі жағдайын жақсартуға ықпал етеді, алайда проблемалық сәттер де бар.

Заңнамалық және стратегиялық бастамалар гендерлік кемсітушіліктің барлық түрлерін нақты жеңуге ықпал ете отырып, тиімді практикалық іске асыруды табу маңызды.

Қолайлы заңнамалық жағдайларға қарамастан, әйелдердің Қазақстанның саяси саласындағы өкілдігі соңғы жылдары екіұшты үрдістерді көрсетуде.

ҚР Парламенті Мәжілісіндегі әйелдердің үлесі 2022 жылғы 26,9%-дан 2023 жылы 18,4%-ға дейін төмендеді, бұл 2013 жылдан бергі ең төменгі көрсеткіш болып табылады. Бұл 30% квотаға әйелдер мен мүгедектердің енгізілуінен басқа, бір мандатты округтерде негізінен ер адамдар жеңіске жеткен аралас сайлау жүйесіне көшумен байланысты.

Мәслихаттарда (жергілікті өкілді органдарда) соңғы жылдары әйелдердің үлесі шамамен 30% құрады (2020-2022 жж.), ал 2019 жылы 22,18%-ға төмен болды. ҰСБ мәліметтері бойынша, 2022 жылы саяси мемлекеттік қызметкерлер арасындағы әйелдердің үлесі рекордтық төмен 8,1%-ға жетті, дегенмен бұрын 2018 жылы 11,7%-ға дейін өскен.

Мұның бәрі осы мәселеге мұқият назар аударуды, кедергілер мен стереотиптерді еңсеру үшін қосымша арнайы шараларды әзірлеуді талап етеді. Бұл тақырыпта терең қолданбалы зерттеулер шешуші рөл атқара алады.

Түрлі халықаралық ұйымдар Қазақстандағы гендерлік теңдікті бағалауға қатысты өз деректерін ұсынады. Олардың ішіндегі ең танымалдары:

- Дүниежүзілік экономикалық форум (ДЭФ) әлемнің 146 еліндегі гендерлік теңдік саласындағы прогресті бағалайтын гендерлік алшақтық туралы жыл сайынғы жаһандық есепті жариялайды. Қазақстан 2023 жылғы рейтингте 62-ші орында.

- Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы (БҰҰДБ) үш негізгі саладағы ерлер мен әйелдер арасындағы теңсіздікті өлшейтін гендерлік теңсіздік индексын (ГТИ) жариялайды: репродуктивті денсаулық, мүмкіндіктерді кеңейту және экономикалық белсенділік. Қазақстан 2021 жылғы ГТИ рейтингінде 58-ші орында.

- Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының жұмыспен қамту, білім беру және денсаулық сақтау туралы деректерді қоса алғанда, гендерлік мәселелер бойынша статистикалық деректерді жариялайды.

Қазақстанда гендерлік мәселелер мен проблемалардың кең спектрін – теңсіздіктен бастап әйелдердің экономикалық және саяси қатысуына дейін зерттейтін бірқатар ұйымдар бар. Бұл зерттеулердің тақырыптық қамтылуы өте ауқымды және Қазақстандағы гендерлік саясаттың негізгі аспектілерін қозғайды.

Алайда, бұл орталықтардың ешқайсысы әзірге индекстерді, соның ішінде әйелдердің саяси қатысуы бойынша индекстерді әзірлемейді және жарияламайды. Қолданыстағы зерттеулердің құндылығына қарамастан, қазіргі уақытта жүйелі тақырыптық индекстер жоқ, оның ішінде әйелдердің саяси қатысуы. Біз ұсынатын **"Қазақстандық әйелдердің саяси амбициясы индексінің"** бірегейлігі – бұл шешім қабылдаушылар үшін, сондай-ақ гендерлік зерттеулер бойынша әдіснаманы әзірлеуде сараптамалық қоғамдастық үшін құнды талдамалық құрал бола алады.

Индекстің мақсаты – әйелдердің елдің саяси саласына қатысу мүмкіндіктері мен ұмтылысын бағалау.

Зерттеу нысаны: Қазақстан Республикасы халқының құрылымындағы 18 жастан асқан әйелдер.

Зерттеу пәні: саяси қатысудың мүмкіндіктері мен ұмтылысы.

Индекс индикаторлары: әйелдердің елдің саяси саласына қатысу мүмкіндіктері мен ұмтылыстарын бағалау кезінде субъективті индикаторлар пайдаланылатын болады.

Индекстің негізгі көрсеткіштері:

- Әйелдер арасындағы саясатқа қызығушылық;
- Сайлаудағы сайлаушылар ретіндегі әйелдердің саяси белсенділігі;
- Әйелдердің саяси перспективаларының мүмкіндіктерін өзін-өзі бағалау;
- Әйелдердің онлайн петицияларға қол қоюға дайындығы;
- Саяси лауазымдардағы әйелдер санының артуына қатынасы.

Сондықтан респонденттерге "Айтыңызшы, егер алдағы жексенбіде парламенттік сайлау өткізілсе, сіз оған қатысар ма едіңіз?", "Сіз достарыңызбен, туыстарыңызбен, әріптестеріңізбен, таныстарыңызбен елдегі саяси жаңалықтар/оқиғаларды қаншалықты жиі талқылайсыз?", "Сіз онлайн-петицияларға қатысуға дайынсыз ба немесе қатысқансыз ба", "Қазақстандық әйелдердің саясатта табысқа жету мүмкіндігі жеткілікті немесе жеткіліксіз деп ойлайсыз ба", "Сіз саяси лауазымдардағы әйелдер санының артуына қалай қарайсыз?" деген сұрақтар қойылды.

Респондент әр сұраққа бір жауап беруі керек еді (1-кестені қараңыз). Әлеуметтік-демографиялық блокты қоса алғанда, мәселелердің жалпы саны 15 құрады. Барлығы 2000 валидтік сауалнама алынды. Деректерді талдау үшін гендерлік бөлімде сауалнамалар таңдалды.

Әрі қарай, индексті есептеу үшін 5 айнымалы қолданылды, олардың жауаптары Ликерт шкаласы бойынша бағаланды, онда 1 мүлдем теріс жауапты білдіреді, 5 – мүлдем оң жауап (жауап нұсқасы алынып тасталды "99. Жауап беру қиын, білмеймін").

Кесте 1. Әйелдер арасындағы әлеуметтік-демографиялық топтардағы айнымалылар бойынша индекс көрсеткіштері

	Сайлау белсенділігі	Саясатқа қызығушылық	Азаматтық қатысу	Саясаттағы мүмкіндіктер	Саясаткер әйелдердің көбеюіне қатынасы
Жасы	6,36	4,11	3,99	6,39	7,10
18-29	6,84	4,23	3,66	6,18	7,28
30-45	6,16	3,89	4,60	6,70	7,30
46-60	6,42	4,06	3,87	6,14	6,99
61+	6,30	4,59	3,11	6,47	6,59
Табыс деңгейі					
Төменгі табыс	6,46	4,07	3,91	6,77	7,04
Орта табыс	6,52	4,01	3,83	6,04	7,05
Жоғары табыс	5,79	4,51	5,16	7,25	7,48
Білім деңгейі					
Негізгі орта	5,82	4,14	3,15	7,15	6,62
Арнайы орта (ТиПО, колледж, техникум)	5,95	3,90	3,42	6,23	6,97
Аяқталмаған жоғары (3 курс ЖОО)	6,23	4,73	4,77	6,61	6,80
Жоғары	6,95	4,16	4,69	6,27	7,44
Елді мекеннің түрі					
Қала	5,96	3,96	4,64	6,24	7,22
Ауыл	7,02	4,36	2,94	6,66	6,91
Макроаймақтар					
Солтүстік	5,51	3,26	4,45	6,53	7,35
Оңтүстік	6,99	4,45	3,57	6,56	7,00
Батыс	6,53	4,31	3,36	6,56	6,96
Шығыс	6,99	4,04	3,58	6,74	6,74
Орталық	7,06	4,07	3,90	6,82	7,82
Астана қ.	5,64	3,27	5,19	3,97	7,32
Алматы қ.	4,97	5,56	7,04	6,73	6,39
Шымкент қ.	7,12	3,97	1,70	5,82	7,18
3 мегаполис	5,91	4,28	4,65	5,49	6,97

Бірінші кезеңде әр айнамамы үшін орташа мәндер есептелді. Әрі қарай, бір диапазонға келтіру үшін деректерді сызықтық масштабтау жүргізілді (есептеулер үшін 2-кестені қараңыз). Талдаудың келесі кезеңінде айнамамылар тобы бойынша орташа арифметикалық мән есептелді. Нәтижесінде 0-ден 100 баллға дейінгі мәнді қабылдау үшін қорытынды деректер қалыпқа келтірілді.

Қазақстандық әйелдердің саяси амбициясы индексі есептеу келесі формула бойынша жүргізілді:

$$\text{Индекс} = 100 - \left(\frac{\sum_{i=1}^9 \left(\frac{10}{(x_{max}-1)^*(x-1)} \right)}{9} \times 10 \right),$$

мұнда

x_{max} – айнымалы шкаланың максималды мәні,

x – айнымалының орташа мәні,

$\sum_{i=1}^9$ – масштабталған айнымалылар мәндерінің қосындысы

Кесте 2. Индексті қалыптастыру үшін есептеулер

	Орташа бағалар	Деректерді сызықтық масштабтау
<i>Айтыңызшы, егер алдағы жексенбіде парламенттік сайлау болса, сіз оған қатысар ма едіңіз?</i>	2,91	6,36
<i>Сіз достарыңызбен, туыстарыңызбен, әріптестеріңізбен, таныстарыңызбен елдегі саяси жаңалықтар/оқиғаларды қаншалықты жиі талқылайсыз?</i>	2,23	4,11
<i>Сіз қатысуға дайынсыз ба немесе онлайн петицияларға қол қоюға қатысасыз ба?</i>	1,4	3,99
<i>Өздеріңіз ойлағандай, қазақстандық әйелдердің саясатта табысқа жету мүмкіндігі жеткілікті немесе жеткіліксіз</i>	2,92	6,39
<i>Сіз саяси лауазымдардағы әйелдер санының өсуіне қалай қарайсыз?</i>	3,13	7,1
Қазақстандық әйелдердің саяси амбициясының индексі		55,91

Индекс мәні 100 балдық шкала бойынша бағаланады, мұнда:

100 балл (максимум) қазақстандық қоғамдағы әйелдердің жоғары саяси амбициясын білдіреді,

0 балл (минимум) саяси амбицияның жоқтығын, азаматтардың жоғары құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін білдіреді.

Басқаша айтқанда, индекс көрсеткіштері неғұрлым жоғары болса, қазақстандық қоғамдағы әйелдердің саяси амбициясының деңгейі соғұрлым жоғары болады. Осылайша, әлеуметтанулық зерттеу деректеріне сәйкес, **Қазақстандық әйелдердің саяси амбициясының индексі 55,91 балды құрады.**

Гендерлік теңдікке қол жеткізу үшін қабылданып жатқан шаралардың динамикасы мен тиімділігін бақылау үшін саяси амбициялардың, мүмкіндіктердің және әйелдердің саяси өмірге қатысуының деңгейін үнемі бақылау және бағалау өте маңызды.